

Czeplédi Katalin

A PIRAMIS

I. 2014. dec. 5-én Borbola János az előadásában a *piramis* szót 'peremes' jelentésűnek tartotta. Ezt követően dr. Gyárfás Ágnes a Miskolci Bölcsész Egyesület elnöke tisztázni szeretne volna a szó eredetét és megkért, hogy írjak a *piramis* szóról. Bemutatom az eddig nem kellően tisztázott görög adatnak, a *piramis* szónak az eredetét, ennek kétségtelen szkíta-magyar voltát.

A földrajzi névi kutatások során megtanultam, hogy a szavak teremtésének, alkotásának lényege az, hogy a megnevezések a megnevező számára megnevezettnek¹ – pl. személy, állat, növény, tárgy, földrajzi helyek, mint forrás, folyó, tó, település, épület és gondolati dolog stb. – a legfontosabb, a legjellemzőbb tulajdonságát tartalmazták. Ez a legfontosabb tulajdonság mindig más és más lehet: pl. a készítés módja, az alakja, elhelyezkedési viszonya, funkciója, színe, milyen anyagból készült, mi a cél az elkészítéssel, stb. Így van ez a *piramis* esetében is. Ahhoz azonban, hogy megtudjuk ennyi év távlatából, hogy a névadónak mit jelentett a piramis, mint építmény, számba kell venni néhány eddigi megállapítást és számos nyelvi adatot, amelyre eddig nem fordítottak figyelmet. Ugyanakkor azt is számításba kell venni, hogy az ember életében a megismerés folyamatában az újonnan jelentkező természeti részek, használati tárgyak, gondolati dolgok stb. megnevezése mindig a már ismert dolgok megnevezésén alapult attól függően, hogy az újnak a lényeges tulajdonsága melyik már ismerthez, megnevezetthez kötődött. Ily módon a már ismertnek a megnevezése szállt rá az újonnan megismertre. Idővel a toldalékolással lehetett finomítani a különbségeket vagy megerősíteni az egyezéseket.

2. A Magyar Értelmező szótár szerint a **piramis** 1. Egyiptomban a fáraók számára temetkezési helyül, ill. Dél- és Közép-Amerikában kultikus célt szolgáló, gúla alakú, hatalmas építmény. 2. Mat. rég Gúla. (MÉK. 1972/2:1107.)

Az Akadémiai Kislexikonban a következőt olvashatjuk: A **piramis** (gör.): az ókori Egyiptomban az uralkodók nyughelyéül szolgáló építmény: a *masztabából* alakult ki. Az elsőt a III. dinasztia-beli *Dzsószer* fáraó építtette Szakkarában. A legjelentősebb egyiptomi piramisok el-*Gizában* találhatóak. A Közép- és Dél-Amerikában előforduló lépcsősön kialakított piramisok templomok alépítményeként szolgáltak. (AK. 1990/2:433.)

A **masztaba** arab óegyiptomi, csonka gúla alakú építmény, amely alatt a tulajdonképpeni sírhely 10-20 méter mélyen van elrejtve. (BAKOS 1989.)

A Magyar Nyelv Történeti Etimológiai Szótárában a **piramis** első adata 1416-ból való. A magyarban használt alakváltozatai a *pirámok*², *pyramiszokra*³, *pirimusz*, *piramid*, jelentése 'gúla, gúla alakú építmény, pl. síremlék'. Latin eredetű, vö.: lat. *pyramis* 'gúla, piramis mint egyiptomi síremlék'; mint geometriai alakzat'. Ez a nem kellőképpen tisztázott eredetű görög *πυραμίς* 'ua.' átvétele. Bekerült más nyelvekbe is; vö. pl.: német *Pyramide*; francia *pyramide*: 'gúla, piramis'. (TESz 1976/3:205.)

A latin **p̄yramis** 'gúla, piramis' toldalékolt alakban a *-d-t* tartalmazó **p̄yramidis** használatos. (GYÖRKÖSY 1986)

A szó megvan az oroszban: **пирамида** 1. gúla; *усеченная пирамида* 'csonka gúla'; 2. piramis (Egyiptomban). (GÁLDI 1974.)

Az etimológiai szótár szerint: A **пирамида** az ószlávól való, amelybe a görögből került: vö.: görög *pyramida*, amely visszavezethető a görög *pyramis-ra* 'ua.'. (SIS 1975.)

Ozsegov szótára szerint az orosz **пирамида** '1. Soklapú, sokoldalú épület, amelynek az alapja sokszögletű, az oldallapjai pedig háromszögletűek. 2. Ennek a formának hatalmas kőépülete, a fáraók sírja a régi Egyiptomban. 3. Tárgyak csoportja, amelyek kis csomóba fogva széles alappal rendelkeznek és felfelé szűkülnek. Puskák piramid for-

¹ A szaknyelvben denotátum, azaz a jel tárgya, az, amire a jel vonatkozik, amit jelöl. (BAKOS 1989)

² *-k* többes jellel.

³ *-k* többes jellel és *-ra* határozóraggal.

mában (csövükkel felfelé csomóba rakva). Torna vagy akrobatikus forma emberekből, akik néhány sorban egymásra állva alkotnak alakzatot. 5. Állvány a puskák őrzésére'. (S.I. Ozsegov 1978)

A török nyelvek közül megemlíjtük a tatár **piramida** alakot, amely különböző jelentésben használatos, pl.: 'vágott piramis, azaz csonka piramis, háromsarkos, azaz háromélű piramis'. (TRS. 1976).

A mongolban is ismerik a szót **piramid** formában, a következő jelentéstartalmakkal: 'ereklyetorony alakú kis égetett agyagkúp: kegytárgy; szuburgán, sztúpa, pagoda; széles, tágas, valamilyen alakzatú stb., megbízható, alapos, biztos; valaminek a hegye, csúcsa, valamilyen hegyű, csúcsú, hegyes, csúcsos, összpontosított (szellemű)'. (Orosz-Mongol szótár)

Részletesebben foglalkozunk a csuvas adatokkal, amelyeknek különös jelentőségük van a szó etimológiájának a megírásában. A szó a csuvasban: **piramida** 1. a matematikában használják. Az öt alapú vagy ötélű piramis csuvas neve: *piľek ajaklă piramida* 'öt oldalú piramis'. 2. Történelmileg a *piramida* ld. egyiptomi piramisok. 3. Átvitt értelemben *piramida, kupa* 'piramis, kúp'; *şytar kupi* 'párna kúpja'. 4. A sportban is használják: *piramida*. 5. A harcászatban is ismerik: *piramida*, a mindennapi életben 'állvány, tám, támasz, a takácpad, azaz szövő állvány, pad'. Nyelvjárásban: 'palánk, léckerítés'; 'álló gallér'; 'puska állványa'. (ANDREJEV 1961.)

Eltérő jelentésűek a *per* gyökkel kezdődő rokon nyelvi szavak.

Ašmarin szótárában megtalálható néhány fontos, idetartozó adat, köztük a csuvas **përmeče**, amelynek jelentése 'összegyűjtés, összeszedés (ruhán) ránc, berakás (ruhán, kis kaftánon)', 'kaftán berakása, rakás kis kaftánon, kaftán anyaga, kaftán varrása', 'túróstáska (sütemény)'. (Ašm. X: 207).

Külön figyelemre méltóak Jegorov adatai, a csuvas **püremeč** 'túróstáska', tat. *pärämäč* 'kerek sütemény hússal töltve', tat. *eremček pärämäče*, bask. *pärämes* 'túróstáska' (JEGOROV 1964), amelyekből világosan kitűnik, hogy a csuvas *püremeč* hangtani előzménye a csuvas *përmeče* alaknak.

A csuvas *përmeče* már önmagában is többszörösen képzett szó, ám ennek is vannak még tovább képzett alakjai, pl.: **përmečelë** 'rakásokkal, rakott', 'ami apró berakásokkal csinált', 'rakott kaftán'. (Ašm. X.: 207)

Alakváltozata a csuvas **përmečëklë** 'ráncolt, barázdált' jelentésű szó, pl. ráncolt bőr. (Ašm. X.: 207)

A fenti csuvas szavakat elemeikre bontva azt látjuk, hogy az abszolút és a relatív szótövek önmagukban is ismert, ma is használt szavak. A legtovább képzett szó csuvas *përmečëklë* és a *përmečelë* amelyeknek a következő szerkezeti felépítése állapítható meg:

përmečëklë < *përmečëk* < *përme* < 1. *për-* 1. 'szűkíteni, szorosra húzni, összehúzni, egybegyűjteni (erőket), összevonni, összpontosítani';
2. matematikában, műszakiaknál 'összekapcsolni, összekötni';
3. 'összenyomni, összepréselni, összeszorítani, megrövidíteni';
4. 'ránckba szedni';
5. átvitt értelemben 'ránckba szed' pl. gyerekeket.
2. *për, përe, përre* 'egy'
+ *-me*: főnévképző (igéből és névszóból egyaránt képez)
+ *-čëk* (< *-ček, -čik*): képző 'valamivel ellátott'
+ *-lë*: képző 'valamivel ellátott'

përmečelë < *përmeče* < *përme* < 1. *për-* 1. 'szűkíteni, szorosra húzni, összehúzni, egybegyűjteni (erőket), összevonni, összpontosítani';
2. matematikában, műszakiaknál 'összekapcsolni, összekötni';
3. 'összenyomni, összepréselni, összeszorítani, megrövidíteni';
4. 'ránckba szedni';
5. átvitt értelemben 'ránckba szed' pl. gyerekeket.

2. *pěr*, *pěre*, *pěre* 'egy'+ *-me*: főnévképző (igéből és névszóból egyaránt képez)+ *-če* (< *-ček*): képző 'valamivel ellátott'+ *-lě*

A csuvas *pěrme*, *pěrěm* 1. 'rác (pl. arcon)' 2. 'berakás (ruhán), éle (nadrágnak)' 3. 'terephullám, terepreddő', 4. 'összeszerelés, összeállítás', 'rakás (ruhán)', 5. 'tűlevelű erdő', 6. 'összefogás, csomó' jelentésű. (Ašm. X.: 207)

A csuvas *pěrme*, *pěrěm* teljesebb alakja *pěrme*, **pěrěmek* volt. A *pěrme* jelentése ugyanaz, mint a *pěrme*, *pěrěm* változaté. (Ašm. X.: 207)

A csuvas *pěrme*, *pěrěm* toldalékolt alakban nemcsak a *pěrmeček*, hanem a *pěrmeľ* 'rakással ellátott, rakott' változat is használt. Szerkezeti felépítése: *pěrme* + *-lě*: képző 'valamivel ellátott'.

A *pěrme* toldalékolt változata is ismert, jelentése ugyanaz: csuvas *pěrmeľ* 'rakásokkal (ellátott), rakott'. (Ašm. X.: 207)

Meg kell jegyeznünk, hogy a török nyelvek nagy részében ismert a csuvas *pěrme*, *pěrěm* szó különböző alakváltozatokban, ezek egymásnak megfelelői, vö.: baskir, tatár *börme*, kirgiz *bürmő*, kazak, nogaj *bürme*, üzbégi *burma*, ujjur *pürme*, altaji *pürme*, azerbajdzsán *büzma* 'rakás a ruhán, rakás, egybegyűjtés, hullámosítás'; csuvas *pěrmellě*, baskir, tatár *bormäle*, nogaj *bur'meli*, azerbajdzsán *büzmalı*, altaji *pürmelü* 'rakásokkal, gyűrődésekkel ellátott, rakott, hullámosított (a ruháról mondják)'. Igéből képzett, vö.: csuvas *pěr-*, uj-

gur, altaji *pür-*, tatár, baskir *bör-* 'rácokat, gyűrődést, rakást csinálni a ruhán'; azerbajdzsán, oszmán *büz-* 'nyomni, összeszorítani, egybefogni, ráncolni, összeráncolni'. (JEGOROV 1964.)

A példák alapján is kitűnik, hogy a *per* indítású szavak ráncos, barázdált értelműek, s nem azonosíthatók a *piramis* fogalmára.

2.1. Fontos adatok a földrajzi nevek, mert legtöbbször a településnek (ld. or. *Perm*⁴) végső soron az 'árok, patak' jelentésű szó szolgált alapul. Ennek az a magyarázata, hogy a települések, különösen a megerősített települések folyóelágazásba vagy folyóval, árokkal körülvett helyen épültek. A folyó, árok neve pedig képző nélkül vagy képzővel átment a település megnevezésére, ugyanakkor a köznyelvben is elterjedt, ma is használatos közszóként. Ilyenek a magyar *vár*, *város*, a csuvas *pur*, *purk* 'város'. Ezek azért is fontosak, mert egyrészt összetartoznak, másrészt a Nyugateurópai nyelvekben – vö.: német burg 'város' – a szó keleti eredetű, még hozzá a szkíta-hun nyelvekből került hozzájuk⁵, vö.:

Orenpurk

'Oren város'. h. Ašm.III.276.: csuv. Orenpurk or. Orenburg, város neve, NAP:-, Ar.:-. Ld. csuv. Elenpur.

< csuv. Orenpurk ← csuv. Oren

+ purk ← csuv. purk 'város'

or. Orenburg ← csuv. Orenpurk

Ärempur

'Ären város'. h. Ašm.IV.59.: csuv. Ärempur or. Orenburg, város neve, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. Ärempur < Ärem < Ären

+ pur ← csuv. pur 'város'

or. Orenburg ← nem or. *Orenpurk, *Ärenpurk < Ären

+ purk ← csuv. purk 'város'

Mellékfolyók nevében eleve az 'árok, patak' szó van meg, a tó megnevezése (bask. *Etbarmas* or. *Itbarmas*) olyan összetett szó, ahol az *Et*, *It* 'vizet jelölő szó, az utótag (*barmas*, *barmas*) pedig a *piramis* alakváltozata. vö.:

Perěm

'?' h. Ašm.IX.168.: csuv. Perěm or. Perm', város neve, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. Perěm < csuv. *Perim

or. Perm' < Perěm

⁴ Kiss Lajos szótára szerint a Perm városnév tisztázatlan etimológiájú, feltevése szerint népnévi eredetű lehet (ld. bjarma). (KISS 1980)

⁵ Ez a megállapításom széleskörűen igazolható a földrajzi névi kutatásokkal.

Pirēm

'?. h. Ašm.IX.225.: csuv. Pirēm or. Perm', város neve, NAP:-, Ar.:-

< csuv. Pirēm

or. Perm'

Perim

'?. f. SW.741a.: ko. Perim / Perym or. Perm', város.

< ko. Perim < Peri

+ m ← ld. 1. képző 'valamivel ellátott' 2. ko. va 'víz'

ko. Perym < Pery

+ m

or. Perm' ← nem or. Perm' < Per

+ m'

A *Perym* második szótagjában az *-y-* mély hangú ajakréses (veláris, illabiális *ɪ*, *i*) magánhangzója arra utal, hogy az előzmény illabiális *a* volt. Ez a magánhangzó olykor redukálódott, néha el is tűnt.

A következő adatok példaként szolgálnak az eltűnésre, valamint az első és a harmadik szótag eredetibb, illabiális *a* hangjának a meglétére, vö.:

Barmašur

'Barma folyó'. f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Vax.: ud. Barmašur / Barmašurka Jar., a Čepca folyó baloldali mellékfolyója.

< ud. Barmašur < Barma < Bar

+ -ma ← ld. 1. képző 'valamivel ellátott' 2. ko. va 'víz'

+ šur ← ud. šur 'folyam, folyó, patak, csermely'

ud. Barmašurka < Barma

+ šurka

ud. Čepca < Čep

+ ca

Etbarmaš

'?. t. TB.175.: bask. Etbarmaš or. Itbarmas Nur., tó.

< bask. Etbarmaš < Et ← ld. nyeny. id 'víz'

+ barmaš < bar

+ maš

or. Itbarmas ← nem or. Etbarmaš

Birmäs

'?. f. TB.35.: bask. Birmäs or. Birm'as Xajb., az or. Sakmara jobboldali mellékfolyója.

< bask. Birmäs < Bir

+ -mäs < -mä

+ -s

or. Birm'as ← nem or. Birmäs

Hangtani szempontból azért is értékes adatok, mert a magánhangzók illabiális voltát egyértelműen igazolják.

A végső elem a *pěr*, amely eredetileg igenévszó (nómen-verbum) volt, azaz igei és névszói tulajdonsággal egyaránt rendelkezett. A mai csuvasban már elkülönülten használják az igei és a névszói, közelebbről a számnévi 'egy' jelentést. A szó a földrajzi nevekben is ismert:

Pir šyvě

'Pir vize'. f. Ašm.IX.219.: csuv. Pir šyvě Simb.u., kis folyó neve, amely az or. Svijaga folyóba ömlik or. Šumovka falu mellett, NAP:-, Ar.:-

< csuv. Pir: folyónév

+ šyvě ← csuv. šyv 'víz'

+ -ě (< -i): birtokos személyjel E/3.

Pir šyvě

'Pir vize'. d. Ašm.IX.: csuv. Pir šyvě[^], mező neve, NAP: -, Ar.: -.

< csuv. Pir: folyónév

+ šyvě ← csuv. šyv 'víz'

+ -ě (< -i): birtokos személyjel E/3.

Hangtani szempontból lényeges, hogy a fenti *-m*-t tartalmazó változatoknak van *-n*-t tartalmazó alakjuk is, jelentésük ugyanaz, vö.: csuvas *pěřěn*, *pěřěňčěk*, *pěřěňčěklě*.

Figyelemre méltó az is, hogy a *-z*-vel szemben az *-r*-t tartalmazó alakok nemcsak a csuvasban fordulnak elő. Ez azt is jelenti, hogy a mérvadó akadémiai tanítás szerinti rotacizmus és zeta-cizmus elve nem érvényesül. A csuvasban a palatális redukált *ě* előzménye *i*, *ü* volt.

2.2. A csuvas *pěřme*, *pěřěm* családjába számos további szó tartozik, ilyen pl.: az ÓT. *burun* 'orr', amely az arcból hegyesen kiálló alakjáról kapta a nevét. Alakváltozata a magyar *orr*, amelynek az eredetileg megvolt szókezdő mássalhangzója eltűnt a használat során: *t* > *δ*- > *w* - > *V* (vokális) > *∅* (zéró); az ÓT. *burun* *b*-je esetében: *t* > *δ*- > *w* - > *b*- változás történt. Természetes, hogy vannak a földrajzi nevekben eredeti *t* szókezdőjű szavak tVr 'hegy' jelentésben. Ld. még magyar *orom*, *bérc* stb. A szócsalád tagjait tovább sorolva idetartoznak az *ujját* megnevező szavak, amelyet 'vékony, hegyes kinövés'-nek fogtak fel őseink. Idetartozik a csuvas *pürne* 'ujj', ujjur *ba(r)mak*, üzbégi *barmok*, azerbajdzsán *barmag*, kirgiz, kazak, karakalpak, nogaj, tatár, baskir, türkmén *barmak*, altaji, oszmán *parmak* 'ujj'. Ld. még mongol *barix*⁶ 'fogni (kézben), megragadni, tartani (kézben)'. (JEGOROV 1964)

Már az eddigiekből is kitűnik, hogy a kiálló, hegyes, csúcsos tárgyakkal, természeti formáknak a csúcса nemcsak felfelé mutathat, hanem bármilyen más irányba is, a megnevezés pedig ugyanaz. Itt kell megemlítenünk a szavaknak egy másik idetartozó csoportját, a szűk, keskeny folyómedert vagy a szűk, keskeny hegyi átjárót, amelynek a csúcса lefelé mutat s amelyet 'kapu' jelentésben is használunk. Ilyen a magyar *Dömör kapu* 'vaskapu' *Dömör* tagja, amely egész Ázsiában előfordul földrajzi nevekben. Alakváltozata az oszm. *dar*,

jelentése 'keskeny'. A szó nemcsak a földrajzi nevekben, hanem közszóként is Eurázsia szerte ismert. A szókezdő mássalhangzó eredeti *t* > *d*- változást mutat, egyszerű zöngésedés történt. Ami az alaktani vizsgálatokat illeti, már a *Dömör* és a *dar* viszonyában is látható, hogy képzett alakról van szó és ez az első relatív szótő. A földrajzi nevek bevonásával összehasonlító vizsgálat lehetséges és az abszolút szótő megállapítható. Hangtanilag a *t*- (ld. magyar *tömör*), *d*- (ld. magyar *Dömör*), a *piramis* és a fenti csuvas szavak *p*-je és a nem csuvas megfelelők *b*- szókezdője összefüggnek. A *d*-, *p*-, *b*- a következő változások eredményei: *t* > *d*- (zöngésedés), *t* > *ʃ*- (réshangúsodás) > *φ*- (további réshangúsodás) > *p*- (zárhangúsodás); *t* > *δ*- (zöngésedés, réshangúsodás) > *w*- (további réshangúsodás) > *b*- (zárhangúsodás).

Az ÓT. *buruš* 'ráncolódni' ige töve a *buru*- is relatív szótő, rokon a fenti csuvas *pěr*- igével, amelynek közvetlen hangtani előzménye világosan *pür*-, *pir*-. Ezeknek alakváltozatuk az ótörök *bür*-, a képzett alak *büriř* 'gyűrődés, rakás, ránc a ruhán, bőrön', *bürüř* 'rakásokat, ráncokat összefogni, egybegyűjteni, egybenyomni'. A szótő *büz*-, *böz*- formában is megvan. Látható, hogy az *-r* és *-z* szembenállás nem kizárólag a csuvas és a nem csuvas nyelvek szembenállása. A mély hangú változatok is a szócsalád tagjai, ám az összefüggéseket mindig a helyükön kell kezelni.

Az *-ü*-t tartalmazó változat a földrajzi nevekben is megmutatkozik:

Pürmek

'?'. d. Ašm.X.85.: csuv. Pürmek, mező neve,

NAP: -, Ar.: -.

< csuv. Pürmek < Pür

+ mek

Tehát a csuvas *pěřmečěklě* és a *pěřmečelě* ugyanannak a szónak kétféle hangtani alakváltozata. Elhagyva a végső *-lě* képzőt, a *pěřmečěk*- és a *pěřmeče*- relatív szótövet kapjuk, amelyekben a *-čěk*, *-če* képzőváltozatok etimológiailag összetartoznak egyrészt egymással, másrészt a *piramis*,

⁶ Rokon az orosz *bereč*- (< *beregti*) 'fogni' ige *bereg*- töve, amely átvétel.

piramid, piramida, piramide formák *-s, -d, -da, -de* képzőváltozataival. Tovább bontva a szót, a csuvas *përme-* (< *pirme, pürme*) teljesebb hangtani változata a *përme-, përmek-, pirmek-, pürmek-*. A magyar *pirámok -k* többesjel nélküli *pirámo-* alakja is idetartozik.

Az első relatív *tő* felé haladva tovább bontva a *piramis* szót látható, hogy az *-m, -me, -mi, -mo, -mek, -mok, -mak* képzőváltozatok etimológiailag összetartozó rövidebb, hosszabb, teljesebb formák. Olykor a képzőnek csak a kezdő mássalhangzója maradt meg. Az is látható, hogy az *-m-* nazális helyett *-n-* változat is használatos. Ennek az a magyarázata, hogy az előzmény közös, ugyanazon mássalhangzó volt.

Eljutva az első relatív szótőhöz, a piramis pira- tövéhez – bár a szócsalád igen nagy – két szót kell elsősorban figyelembe vennünk: az egyik a 'szűkíteni, szorosra húzni, összehúzni, egybe gyűjteni (erőket), összevonni, összpontosítani' ige, a másik pedig az 'egy' számnév. A piramis szó pira- tövében mindkettő benne van.

2.3. A fenti adatok nyelvészeti tanulsága és történelmi háttere.

A *piramis* szóhoz a jelentés, az alaktan és a hangtan felől megközelítve kötődnek a fenti adatok. Az agglutináló nyelvekben – különös tekintettel a magyarra – lényeges, hogy a hangsúly mindig a legelső elemen van, mert az hordozza az alapjelentést. Az átvett alakokban az átvevő nyelvek azonban ezt a tudást nem mindig őrizték meg, mi több rendszerint át sem vették. A *piramis* és a *piramid, piramida* esetében ez a hangsúlyos szótag a *pira-* relatív szótő első magánhangzójára az *-i-*re esik, mert valójában *ez az abszolút szótő magánhangzója*. Az adatok között van a *pira-*nak rövidebb alakja is, a *pír-, pür-*, amely a csuvasban *për-*. A földrajzi névi kutatások fényében ennek a szónak komplex jelentéstartalma van: Jelenti az elsőt, az egyetlent, a forrást, az őst, amelyből maga az élet születik. Éppen ezért szent, tiszteletre méltó, maga az isten. A haladási irány a kiinduló pontból hozzánk, a mai állapot felé tart. Őseink gondolkodása szerint ehhez a ponthoz visszafelé, a kiinduló pont felé haladva el lehet jutni. Ez esetben szűkítésről, összenyomásról beszélhetünk.

Az emberi megismerés gazdagodásával, a gondolkodás fejlődésével és egyre bonyolultabbá válásával az emberi megnevezések is finomodtak, a már meglévő szavakat kiegészítették, miközben kialakultak a toldalékok (képzők, jelek, ragok). Már az első relatív szótő is tartalmaz ezekből egyet. Jelen dolgozatban a legfontosabb azonban nem ennek a keletkezése, hanem az első relatív szótő további toldalékolása. A *piramis, piramid, piramida* esetében a *pira-* első relatív szótőhöz *-mi-* névszóképző járult, amelynek alakváltozata a *-me-*. Az *-i-* redukciójával keletkezett az *-ě-*, amely tovább gyengülve el is tűnhetett, így keletkezett a képzőnek a rövidebb változata az *-m-*. A *piramis, piramid, piramida* formáknak a végső toldaléka az *-s* (ld. *-š*), *-d, -da* 'valamivel ellátott, valami mellett lévő, valamihez tartozó' jelentésű képzők. Hangtanilag és alaktanilag összefüggnek, már fejlemények. A képző kezdő mássalhangzója eredeti *-t-* volt, a *d-* zöngésedéssel (*t- > d-*) keletkezett. A *-d-*t követheti magánhangzó, az adatok közt *-a, -e*. Az *s-* (*-š*) képző több lépcsőfokon keresztül alakult ki: a *t-* palatalizációjával (*t- > t'-*), affrikálódásával (*t- > -t'- > -č-*) majd a további változás során a *-č-* deaffrikálódásával, azaz réshangúsodásával keletkezett (*-t- > -t'- > -č- > -š-*). Amint láttuk, a fenti adatok közt a csuvasban használatos a *-č-* (vö.: csuvas *përmečëk*). Megjegyezzük, hogy az *-sz-* (*-s-*)t tartalmazó *piramisz -sz-*je szintén eredeti *-t-* fejleménye: *-t- > -š- > -s-* (*-sz*).

Az adatok alapján alaktani szempontból a *piramis* szóban az első relatív szótövet (*pira-*) igének kell fel fogunk – ám természetesen tartalmazza az 'egy' számnévi jelentést is –, a hozzá járuló *-me-, -mi-* deverbális nómen képző, ezzel a *pira-* első relatív szótő *pirami-, pirame-* második relatív szótővé lett és 'egyberakás, rakással egybe szűkítés' jelentésűvé vált. A *pirami-* második relatív szótőhöz a *-d / -da / -de / -s / -sz* képzőváltozatok járultak, így a *piramis, piramid, piramida, piramide, piramisz* már harmadik relatív szótővé fejlődött⁷. Az alakváltozatok jelentése minden esetben 'egyberakással, rakással egybe szűkítéssel ellátott' jelentésű. A szó láthatóan tartalmazza a készítés módját, ahogyan felépítették a piramist a köveket egy pontba szűkítve rakással. Ezt a fajta készítési módot a természetből lesték el, alapos, erős, ugyanakkor a csúcspontban benne van az egy, az ő, a forrás, az isten, a szent jelentéstartalom. A piramisok alá temetett embernek – ez esetben a fáraónak – egyrészt a nagyságára, szent voltára utalnak, másrészt a csúcson keresztül az égiekkel, az univerzummal való kapcsolatára is lehetőség van. Mindezekkel kifejezték a fáraók egyetemes voltát és örök életűségét is.

⁷ Mint relatív szótő alkalmas tovább toldalékolásra, pl. piramisok, piramist, stb.

Látható, hogy a *piramis* szónak az elemei is önálló szóként és toldalékok formájában ma egyaránt használatosak a magyarban és a török, mongol nyelvekben. Ennek magyarázatát abban látjuk, hogy a magyar mint teremtő nyelv és az ősi rokonainak a szkítáknak és a hunoknak az utódnépei a török és a mongol nyelvek megőrizték az őseik által megalkotott szavakat. Miután ilyen gazdag nyelvi háttérrel nem lehet kimutatni sem a görögben, sem a latinban, sem a franciában, németben, angolban és a szláv nyelvekben, ezért természetes, hogy ezekbe a nyelvekbe átvétel útján jutott a szó.

A történeti háttérrel is figyelembe véve ismeretek a szkíta-görög kapcsolatok, amelyek értelmében a *piramis* és a *piramid*, *piramida* szó útja: szkíta → görög → latin → francia, német. A szótárakban a szócikkek írói nem vették figyelembe a toldalékolt formák *-d*-t tartalmazó változatait, továbbá tévesen az *-s*-t tartalmazót tartják elsődlegesnek a *-d*-s formával szemben.

Az sem meglepő, hogy Egyiptomban piramist építettek, hiszen a szkíták egyiptomi jelenléte is köztudott szakmában.

Tehát a magyar *piramis* jelentése 'egyberakással, rakással egybe szűkítéssel ellátott' építmény. A *piramis* elvileg visszavezethető a görög *piramis* szóra, ám a görög *piramida* nem vezethető vissza a görög *piramis*-ra. Mindkettő, a *piramis* és a *piramida* a görögben nem eredeti szó, a szkítáktól került a görögbe. A *piramis* a magyarban lehet egyenesen ősmagyar, szkíta-hun, közelebről származó örökség is.

Azért származó, mert a *-t* > *-t'* > *-č* változás böszörmény nyelvi jellemző, a csuvasokat korábban böszörményeknek hívták s a böszörmények származó hunok, akikhez nemcsak a csuvasoknak, de a magyaroknak is közik volt, van. Nem véletlen, hogy éppen a csuvasban használatos a *-č*-t tartalmazó változat, a magyarban pedig ennek a tovább alakult fejleményében *-š*- van.

Tehát a *-d* (< *-t*) -hez képest az *-š* elsőségét illetően a SIS és a TESz megállapítása nem igazolt, azonban az igen, hogy a kutatásaink eredményeképpen mind a *-d*, mind az *-š*, *-s* esetében eredeti *-t*-ből kell kiindulnunk és a *-d*, *-š*, *-s* a *-t*-nek különböző fejleményei. A görögben az *-s*-t tartalmazó változat a szkítáknak egy olyan nyelvjárásából kerülhetett, amelyre a származó nyelvi jellemzők érvényesek voltak.

Lényeges, hogy a berakással – közben egybeűjtéssel, egybeszedéssel, csúcsos tárgyak készí-

tésével az élet más területein is találkozhatunk a magyaroknál és az ősi rokonaiknak az utódnépeinél (ld. pl. csuvas, mongol). A *-d*-t tartalmazó formáknak a csuvasban, tatárban és a mongolban való előfordulása egyértelműen arra utal, hogy a csuvasok, tatárok és mongolok elődei olyan szkíta-hun népek voltak, akiknek a nyelvében használatos volt a *piramid*, *piramida* alak is. A csuvasban használatos egyéb változatok pedig nem késői csuvas jellemzők, hanem az elődöknek, a származó hunoknak a nyelvében is ismert lehetett.

A földrajzi névi kutatások tükrében az is természetes, hogy az 'egyberakás' jelentésű cselekvést és az 'egy' számnevet ugyanaz a szó jelöli.

A *-d* végűek a szláv nyelvi adatokkal mutatnak kapcsolatot, hangtanilag megelőzik az *-š* (*-š*), *-sz* (*-s*) végű állapotot. Természetesen ez az *-sz* nem keverhető össze a görög és a latin képzővel, amely szintén *-sz* (*-s*). A magyarban valamennyi, az *-s*, *-sz*, *-d* végű változatok egyaránt ismertek. Sőt megvan a rövidebb *pirám* alak is, amely a csuvasban és még más török nyelvekben ismert. Már az átadó szkíta-hun nyelvekben is meg kellett legyen valamennyi alak, az első, második és a további relatív szótövek alakváltozatai. Az összefüggések minden esetben világosak és egyértelműek.

3. Összegzés

A magyar *piramis* szó eredetét tekintve a jelentését, hangtani és szerkezeti felépítését figyelembe véve akár közvetlenül, akár a görögön keresztül keletre a szkítákhoz, hunokhoz vezet. A francia, német, szláv stb. nyelvekben elterjedt változatok (*piramid*, *piramida*, *piramide*) nem a görög *πυραμίς*, hanem a latinban és az ógörögben egyaránt kimutatható toldalékolt alakban jelentkező *-d*-t tartalmazó *piramid* formán keresztül történt átvételek a szkítáktól, hunoktól. Az *-s*, *-š* fejleménye sohasem lehet *-d*.

A fentieket igazolja az a tény is, hogy a török nyelvek tartalmazzák az alakváltozatokat, az összetevő elemeket és a részek önállóan is előforduló alakváltozatait is. A török és a mongol nyelvekben sok ide kötődő jelentés ismert, amelyekből a piramisra, mint építményre vonatkoznak a következők: 1. 'egy, rakás, erős, alap, csúcs, hegy,

gúla'; 2. 'egy' mint 'forrás, isten, szent, az élet kiinduló pontja, alapja, amely fent, legfelül van'.

A *piramid*, *piramida*, *piramis* szerkezeti felépítése: relatív szótő + képző → második relatív szótő + képző → harmadik relatív szótő.

A földrajzi nevekből az is látható, hogy a hegyes, csúcsban végződő vagy az egy pontból kiinduló, terebélyesedő tárgynak, növénynek, földrajzi helyek megnevezése ugyanilyen gondolkodáson alapul. Csúcsos alakú a forrásfolyó, a fenyő stb.; a víz otthagytta földterület olykor lépcsőzetes formájú⁸; a berakott kaftánhoz hasonlóan készül a református lelkészek ma használatos palástja.

Ami csúcsos, hegyes, az kiáll, ugyanakkor a csúcspontnak mag szerepe van, következésképp a legerősebb mindennél. Ezt az alakot más néven is ismerik a harcászatban és a vadászatban az ősi magyaroknál és a keleti rokonnépeknél a szkítáknál, hunoknál. (CZEGLÉDI 2012.)

A magyar *piramis* szó tehát jelentését, szerkezeti és hangtani felépítését illetően keleti eredetű, a görögök átvették és tovább adták, így került be a nyugati nyelvekbe is. A *piramis* szó jelentésében, szerkezeti felépítésében tükrözi az építménynek a készítési módját, alakját és a funkcióját. Ezt a fajta készítési módot a természetből lesték el. A *piramis* alapos, erős, csúcspontban végződik, benne van az egy, az ő, az isten, a szent jelentéstartalom. A piramisok alá temetett embernek – ez esetben a fáraónak – egyrészt a nagyságára, szent voltára utalnak, másrészt a csúcson keresztül az égiekkel, az univerzummal való

kapcsolatára is lehetőség van. Mindezekkel kifejezték a fáraók egyetemes voltát és örök életűségét is.

A tatár és a csuvas *piramida* adat azért is fontos, mert a jelentések között szerepel a három illetőleg az ötélű háromszög, mint a piramis oldal-lapjai. A háromszög éle másképpen széle vagy *pereme* ugyanaz. A 'perem' jelentés azonban a piramisnak csupán a részjelentése. Ha azt mondanánk a piramisra egy képzővel alkotott változatot használva, hogy peremes, akkor csupán egy részjelentést használnánk és nem fejeznénk ki mindazt, amit őseink a *piramis* szóba sűrítve mondtak, közöltek.

4. Rövidítések

bask.	baskir
csuv.	csuvas
d.	domb
f.	folyó
h.	hely
Xajb.	Hajbullinszkij rajon
ko.	komi
l.	lásd
Nur.	Nurimanovszkij rajon
or.	orosz
ÓT.	ótörök
Simb.u.	Szimbirszkij ujezd
ud.	udmurt
vö.	vesd össze

FORRÁSOK, IRODALOM

- AK. 1990. *Akadémiai Kislexikon*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1990.
- ANDREJEV 1961 ANDREJEV, N. A. Csuvaszsko-Russzkij szlovar, Moszkva, 1961.
- Ar. Archivális anyag ld. NIKITIN.
- Ašm. ASMARIN, N. I. 1928-50: *Thesaurus linguae Tschuvaschorum*
- BAKOS 1989 BAKOS Ferenc, *Idegen szavak és kifejezések szótára*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1989.
- CZEGLÉDI 1998 CZEGLÉDI Katalin, *Szinonimák a földrajzi neveken* (részletek) in: A szinonimitásról Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához I. szerk. Gecső Tamás. Tinta Könyvkiadó, Budapest 1998:55-66.
- CZEGLÉDI 1999 CZEGLÉDI Katalin, *Poliszémia és homonímia a földrajzi neveken* in: Poliszémia, homonímia Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához II. szerk. Gecső Tamás. Tinta Könyvkiadó, Budapest 1999:43-54.

- CZEGLÉDI 2000 CZEGLÉDI Katalin, *A földrajzi nevek jelentésköre* (Aktuális jelentés, lexikális jelentés a földrajzi nevekben) in: *Lexikális jelentés, aktuális jelentés Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához IV.* szerk. Gecső Tamás. Tinta Könyvkiadó, Budapest 2000:76-84.
- CZEGLÉDI 2001 CZEGLÉDI Katalin, *A földrajzi nevek összehasonlító jelentéstani vizsgálatairól* in: *Kontrasztív szemantikai kutatások Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához IV.* szerk. Gecső Tamás. Tinta Könyvkiadó, Budapest 2001:85-97.
- CZEGLÉDI 2007 CZEGLÉDI Katalin, *Szkíta-hun nyelv őstörténete*. Hangtan. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, Budapest 2007.
- CZEGLÉDI 2012 CZEGLÉDI Katalin, *A magyar nyelv szerepe őstörténetünk kutatásában. VI. Törzsneveink*. Czeplédi Katalin, Hungary, Pilisvörösvár 2012.
- CZEGLÉDI 2012 CZEGLÉDI Katalin, *A szkíta-hun nyelvek története. Gyökrendszer 1-2-3.* 2012. Czeplédi Katalin, Hungary, Pilisvörösvár 2012.
- DAMDINSUREN, 1982. DAMDINSUREN, C. - LUVSANDENDEV, A. *Russzko-mongolszkij szlovar*, Gosizdat, Ulan-Bator, 1982.
- GÁLDI 1974. GÁLDI László, *Orosz-Magyar Kéziszótár*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1974.
- HADROVICS-GÁLDI 1951 HADROVICS László - GÁLDI László 1951: *Orosz-Magyar szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- GYÖRKÖSY 1986. GYÖRKÖSY Alajos, *Latin-Magyar szótár*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1986.
- JEGOROV 1964. JEGOROV, V. G. 1964: *Etimologicseskij szlovar csuvasszkovo jazyka*. Csuvaszskoje Knyizsnoje Izdatelsztvo. Csebokszari.
- MÉK 1972. *Magyar Értelmező Kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1985.
- NIKITIN NIKITIN, I. D.: *Toponimika (nazvanija urocsis, ovragov, leszov i drugih punktov szelenij) Csuvaszskoj ASzSzR*. Naucsnyj arhiv CsNII, knizsnoje posztuplenije N. 72. Kézirat.
- OZSEGOV 1978. OZSEGOV, S.I. *Szlovar Russzkogo Jazyka*, Izdatelsztvo „Russzkij jazyk” Moszkva 1978.
- SIS. 1975. N.M. Sanszkij-V.V. Ivanov-T.B. Sanszkaja 1975: *Kratkij etimologicseskij szlovar russzkovo jazyka*. Moszkva
- TESz. BENKŐ Loránd (főszerk) 1976: *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I-III*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- T-r. *Tatarszko-Russzkij szlovar Moszkva 1976*.
- Vax. VAHRUŠEVA, M. P. 1956: *Udmurtsko-russzkij slovar*. Izdatyelsztvo „Russzkij jazik”. Moszkva